

Landschapsbouw
907.1

Landschapsbouw in Twente

B. C. Kijlstra
Staatsbosbeheer

Wie op een zonnige zomerdag het Twentse land bezoekt, krijgt niet direct de indruk met een landschappelijk probleemgebied te doen te hebben. Integendeel, de boeiende afwisseling van open golvende essen en lage, grillig gevormde door wallen omgeven weilanden, verbonden door de vaak in zwaar geboomte gelegen Saksische boerderijen treft telkens weer door zijn haast ongerepte schoonheid. In vele en velerlei publikaties komt Twente dan ook naar voren als een fraai en in deze tijd uitzonderlijk waardevol gebied, waarop we zuinig zouden moeten zijn.

Twente is een typisch voorbeeld van een agrarisch cultuurlandschap, dat zijn waarde niet alleen te danken heeft aan zijn natuurlijke rijkdom, maar evenzeer aan menselijke invloeden, die tot voor kort positief op het gebied hebben gewerkt. Op het van nature aanwezige stramien van sterk wisselende bodem- en reliëfverschillen ontstond door een eeuwenlang grondgebruik een rijk geschakeerd patroon van akkers en weiden, moerassen en heiden, bossen en wallen met een overeenkomstige rijkdom aan vegetatietypen, aan flora en fauna. Deze situatie is ontstaan uit een vruchtbare synthese tussen "natuur" en "cultuur" en duidelijk gebonden aan een zéér langdurig gelijkblijvend, aan de natuurlijke omstandigheden aangepast menselijk gebruik.

Nivellering

Hieraan is, zoals bekend, sinds de uitvinding van de kunstmest en door de technische ontwikkeling na de tweede wereldoorlog in versnelde mate een einde gekomen. Deze ontwikkeling en de ook in de landbouw aanwezige noodzaak tot opvoering van de produktiviteit hebben er toe geleid, dat de beperkingen in de vorm van verschillen in bodemvruchtbaarheid, hoogteligging en ontwatering in belangrijke mate kunnen worden opgeheven met als gevolg, dat enerzijds de zo zeer gewenste schaalvergroting kan worden doorgevoerd, dat anderzijds door deze nivellering een niet te schatten verlies aan natuur- en landschapsschoon optreedt.

Deze nivellering is zo evident, dat zij niet meer alleen door de bioloog wordt waargenomen aan de snelle achteruitgang van soorten en groeiplaatsen,

maar ook zichtbaar wordt voor ieder, die de symptomen van verval op hun juiste waarde weet te schatten. Zo is het opvallend hoeveel boomstronken, kwijnende bomen en afgekalfde wallen zijn waar te nemen, terwijl men vrijwel geen boom meer tegenkomt jonger dan tien jaar, tenzij door de overheid geplant naar aanleiding van een of ander cultuurtechnisch werk: de verjonging van het landschap blijft kennelijk achterwege en het uiteindelijk resultaat wordt duidelijk, wanneer men een aantal opeenvolgende topografische kaarten beziet. Ook uit vergelijkende inventarisaties in een gebied rondom Tubbergen bijvoorbeeld kan globaal worden geraamd, dat de vermindering aan kleine landschapselementen (houtwallen, boomgroepen, bosjes) 3-5% per jaar bedraagt. De slotsom kan niet anders zijn dan dat het zo zeer geprezen Twentse cultuurlandschap zichzelf — agrarisch gezien — heeft overleefd en niet langer is aangepast aan de agrarische gemeenschap, waaraan het zijn ontstaan in zo belangrijke mate te danken heeft.

Functies

Dit mag een negatieve benadering lijken, maar deze evaluatie van de huidige situatie is onmisbaar voor een realistische visie op de toekomst van het Twentse landschap en vergelijkbare cultuurgebieden. Het zou overigens onjuist zijn het landschapsbeleid op grond van het voorafgaande vast te stellen, omdat de gegeven waardering zeer onvolledig is en gemakkelijk tot foutieve conclusies kan leiden. Immers, wanneer er al van een functieverlies van het bestaande landschap gesproken kan worden, dan heeft dit alleen betrekking op het landbouw-bedrijfseconomisch aspect. Uit een oogpunt van natuurlijk evenwicht en milieubeheer heeft het echter niets aan betekenis ingeboet, wordt integendeel het belang van een oecologisch rijk gevarieerd landschap steeds beter begrepen en erkend. Daarbij neemt de betekenis van een natuurwetenschappelijk, landschappelijk, cultuurhistorisch en dus recreatief interessante streek als Twente dagelijks toe als recreatiegebied binnen een sterk geürbaniseerd Nederland. De cijfers spreken wat dat betreft een duidelijke taal: de toename van het aantal overnachtingen in de gemeen-

Typisch Twentse boerderij bij Geesteren. Nog zijn er veel bomen aanwezig . . . (Foto: Staatsbosbeheer).

ten Denekamp, Losser en Ootmarsum tussen 1963 en 1968 van 94.000 tot 151.000 (9,3% per jaar) kan overwegend aan de verblijfsrecreatie worden toegeschreven.

In de tweede nota over de Ruimtelijke Ordening wordt NO-Twente dan ook gezien als een "parkgebied van nationale betekenis", terwijl in het zeer recente recreatiebasisplan van het recreatieschap Twente het huidige landschap als het sterke punt van de streek wordt genoemd en als belangrijk uitgangspunt voor het recreatiebeleid wordt gehanteerd. Er is dus evenzeer sprake van een **functiebehoud** (natuurlijk evenwicht) en van **functiewinst** (recreatie).

Opbouw

Wanneer dan een afwisselend landschap in meer dan één opzicht kan worden gezien als een waardevol bezit, gaat het erom aan te geven op welke wijze de nivellering kan worden voorkomen of ten minste verminderd. Het landschap kan blijkbaar niet langer meer aan zichzelf worden overgelaten, maar is een object van onderzoek, planning en vormgeving geworden, zo goed als vele andere zaken als bijvoorbeeld industrialisatie of stadsuitbreiding. Deze actieve benadering van het landschap geeft een opmerkelijke ontwikkeling te zien, die vooral kan worden geïllustreerd aan de hand van ruilverkavelingsprojecten van de laatste twintig jaar.

Oorspronkelijk trachtte men door landschapsverzorging een tegenwicht te vormen tegen de gevolgen van een al te rechtlijnig produktiedenken in de landbouw door het subsidiëren van weg- en erfbeplan-

tingen. Binnen ruilverkavelingen was het uitgangspunt, dat van het oude cultuurlandschap zoveel mogelijk behouden diende te blijven, terwijl met nieuwe elementen hierop volledig werd aangesloten. De mogelijkheden waren in die tijd uitermate gering en nieuwe beplantingen werden veelal beperkt tot smalle wegbermen en kavelgrenzen. Toch kan men respect hebben voor wat er in die tijd onder zeer moeilijke omstandigheden tot stand werd gebracht, zoals in de ruilverkaveling Rossumerveld (1951-1958).

Na verloop van tijd is echter duidelijk geworden, dat een al te stringent vasthouden aan het bestaande patroon niet altijd bevredigende resultaten oplevert: wegbeplantingen bijvoorbeeld belemmeren de noodzakelijke mechanisering van het onderhoud van bermsloten, bemoeilijken de doorgang van steeds grotere landbouwmachines, leveren soms gevaar op bij kruisingen en uitritten; met moeite gespaarde of aangelegde kavelgrensbeplantingen blijken de toenemende agrarische druk niet te kunnen overleven. De bij wijze van spreken op elke hectare moeizaam verkregen compromissen leveren zo een structuur op, die landbouw en landschap blijvend frustreren.

Landschapsreservaat

Zo is de tijd rijp geworden voor een andere benadering, waarbij wordt uitgegaan van de erkenning, dat het behoud van een oud cultuurlandschap met zijn rijkdom aan subtiele details slechts kan worden verzekerd door speciale maatregelen, die in het algemeen niet te combineren zijn met een rationele landbouw. Een aarzelend begin hiervan heeft men aan

in de ruilverkaveling Agelo-Reutum (2.050 ha) ten westen van Ootmarsum, waar niet alleen in principe de mogelijkheid wordt geopend, dat de te sparen houtwallen tegen een ruime vergoeding aan de Staat worden toegedeeld, maar waarin ook een klein, in verschillende complexen uiteenvallend gedeelte (± 120 ha), wordt aangeduid als "te beschermen landschap". Hierin heeft het behoud van het landschap prioriteit boven een rationele kavelindeling en blijven alle landschapselementen gespaard. Maar tegelijkertijd is daarentegen de mogelijkheid tot een min of meer ingrijpende wijziging in wegenpatroon en waterhuishouding nog opengehouden, terwijl de eigenaren blijven zitten met een "bevroren" structuur, die landbouwkundig steeds minder perspectieven biedt. Deze onbevredigende situatie is in de meest recente ruilverkaveling Tubbergen (10.500 ha) al weer iets beter opgelost. Weliswaar is ook hier sprake van een "te beschermen landschap" (± 200 ha), maar het meest kwetsbare gedeelte (Mandermaten, 45 ha) wordt nu in zijn geheel — wallen én tussenliggende graslanden — aan de Staat op onteigeningsbasis toegedeeld met behoud van de bestaande wegenstructuur en waterhuishouding. Hier ziet men in analogie met de natuurreservaten een landschapsreservaat ontstaan in een gebied, dat tot een van de meest waardevolle landschappen van ons land gerekend moet worden.

Met een landschapsreservaat wordt bedoeld een gebied, dat zijn betekenis ontleent aan een zeldzame combinatie van natuurwetenschappelijke, landschappelijke, cultuurhistorische en recreatieve waarden.

Deze combinatie is — in Nederland althans — te danken aan een karakteristiek agrarisch cultuurpatroon. Het is daarom niet zo, dat de landbouw in een dergelijk gebied moet verdwijnen. Integendeel, het maakt er een essentieel onderdeel van uit, zij het met een belangrijk verschil: het uitgangspunt in een landschapsreservaat is niet langer het **economisch landbouwbeheer**, maar een **ecologisch landschapsbeheer**. Dit sluit een rendabele landbouw wellicht niet overal uit (b.v. akkerbouwbedrijven op grote essen), maar bepaalde delen zullen geheel aan de landbouw onttrokken moeten worden (bijvoorbeeld hooilanden in brongebieden), terwijl allerlei overgangen denkbaar zijn. Recreatief zal een landschapsreservaat geen voorzieningen voor geconcentreerde recreatie verdragen, maar zal als een rustgebied behandeld moeten worden: goede bereikbaarheid voor gemotoriseerd verkeer tot aan de rand, waar ook eventuele verblijfrecreatie een plaats kan vinden; daarbinnen een aan de terreingesteldheid aangepaste ontsluiting ten behoeve van fietsers, wandelaars en ruiters. De ervaring leert dat de recreatieve belangstelling voor de als landschapsreservaat in aanmerking komende gebieden nu reeds groot is en het valt te verwachten dat deze sterk zal toenemen naarmate de nivellering in de omgeving verder voortschrijdt en een nieuwe landschapsontwikkeling hiervoor nog onvoldoende compensatie biedt. Het is dan ook van belang, dat een landschapsreservaat een zodanige omvang heeft, dat het inderdaad als landschap wordt ervaren en niet als een vreemd element, een landschapsrelict.

... maar een afgestorven erf-
bepanting wordt helaas zel-
den door een nieuwe ver-
vangen.

(Foto: Oversticht).

De Twentse boerderijen lagen vanouds ingebed in het hout . . .
(Foto: Staatsbosbeheer).

Parklandschap

Landschapsreservaten dienen voor het grootste deel te worden aangekocht om een goed beheer mogelijk te maken en een adequate schadeloosstelling van gevestigde agrarische belangen te verzekeren. Dit zou geen bezwaar behoren te zijn, aangezien de kosten een fractie zullen bedragen van de investeringen, die bijvoorbeeld met de aanleg van de "groene sterren" zijn gemoed. Toch is het duidelijk, dat de omvang van op deze wijze te beschermen gebieden beperkt zal moeten blijven. De Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming heeft zich in 1969 voor het eerst gewaagd aan een schatting van de totale oppervlakte aan te vormen landschapsreservaten in Nederland en komt tot een

orde van grootte van 50.000 ha.

Hieruit volgt dat in het overgrote deel van onze overige landschappelijk waardevolle gebieden de landbouw een belangrijke plaats als beheerder van het landelijk gebied zal blijven innemen en dat — hoe dan ook — de mogelijkheid daartoe op verantwoorde wijze dient te worden gegeven. Dit houdt onder meer in, dat een relatief belangrijke schaalvergroting zal moeten worden aanvaard, niet alleen van de agrarische percelen, maar evenzeer van landschapsvormende elementen als erfbeplantingen, bossen en andere natuurterreinen.

Het moet mogelijk zijn op deze wijze te komen tot wat bij gebrek aan een gangbare terminologie misschien het best getypeerd kan worden als een "grootschalig parklandschap". Deze schijnbaar para-

doxale term geeft aan, dat de karakteristieke afwisseling tussen open en gesloten, tussen "cultuur"- en "natuur"-gebieden aanwezig blijft, terwijl de afzonderlijke ruimtelijke eenheden voldoende groot zijn om bijvoorbeeld het ontstaan van grote landbouwbedrijven mogelijk te maken. Dit laatste kan ook een landschappelijk belang zijn, omdat grote bedrijven minder intensief worden beheerd en de noodzaak om de laatste vierkante meter productief te maken daar niet aanwezig is. Hierdoor vermindert de druk op het landschap, een verschijnsel dat men soms in het veld kan waarnemen.

Een zo genuanceerde benadering van het buitengebied leidt tot een werkwijze, waarbij niet langer het landschap in zijn kleinste onderdelen incidenteel wordt bekeken, maar waarbij allereerst de grotere structuren moeten worden aangegeven in overeenstemming met de natuurlijke gesteldheid en de functies die het buitengebied in de toekomst krijgt te vervullen: wonen, werken, verkeer en recreatie. Hiermee heeft de landschapsverzorging zich ontwikkeld tot landschapsbouw, die vorm dient te geven aan de synthese van velerlei, vaak tegenstrijdige activiteiten.

Wat komt er van terecht?

Het bovenstaande klinkt haast wereldvreemd, wanneer men geconfronteerd wordt met de praktische uitwerking van het een en ander. Het probleem is, dat ruilverkavelingsplannen gericht dienen te zijn op de toekomstige generatie, maar — ingevolge de stem-

mingsprocedure — aanvaard moeten worden door de huidige generatie, die de snelle ontwikkeling — evenals trouwens de plannenmakers zelf — nauwelijks kan bijhouden. Kan dit al leiden tot meningsverschillen ten aanzien van echte landbouwbelangen als bijvoorbeeld de dichtheid van het verharde wegennet (nu: grote dichtheid gewenst om alle boerderijen te ontsluiten; toekomst: ontwikkeling naar veel minder en veel grotere bedrijven, die door een te dicht wegennet kan worden belemmerd), ten opzichte van natuur en landschap liggen er haast onoverbrugbare verschillen, die hun oorzaak vinden in het feit, dat elk te sparen natuurterrein nu eenmaal niet meer tot landbouwgrond ontgonnen kan worden en dat elke struik, die er geplant wordt, ten koste gaat van het produktieve areaal. Dit geldt vooral voor gebieden als Twente, waar de grondverwerving in ruilverkavelingen verre achterblijft bij wat door alle partijen als wenselijk wordt gezien. Zo kon tot nu toe in de ruilverkaveling Holten-Markelo (13.500 ha) in vier jaar slechts 100 ha door de Stichting Beheer Landbouwgronden worden verworven, terwijl alleen al voor de nieuwe toedeling en de daarbij noodzakelijke afrondingen 200 ha noodzakelijk wordt geacht. Het is dan ook geen wonder, dat óók nadat het landschapsplan als onderdeel van het plan van voorzieningen in de Ruilverkavelingswet 1954 een plaats had gevonden, de uitvoering ervan met door de Stichting Beheer Landbouwgronden verkregen gronden zo problematisch bleek, dat naar een andere oplossing moest worden gezocht.

Deze is gevonden in de beperkte toepassing van

... maar vele beplantingen en houtwallen worden door het vee geruïneerd.
(Foto: Oversticht).

Kleine elementen als boomgroepen accentueren de diepte en het reliëf van het landschap (rechts), maar zijn wel zeer kwetsbaar (links).
(Foto: Overzicht).

artikel 13 van de Ruilverkavelingswet, die het mogelijk maakt dat gronden aan openbare lichamen (i.c. het Staatsbosbeheer) ten behoeve van een algemeen belang worden toegedeeld tegen een vergoeding op onteigeningsbasis, die ten minste gelijk is aan de werkelijke waarde van de grond. Hiermee wordt de verwezenlijking van een belangrijk gedeelte van het landschapsplan veilig gesteld en wordt tevens een deskundig beheer van toekomstige landschapselementen verzekerd. Dit laatste is van belang, omdat zeker in gebieden, die een zekere schaalvergroting ondergaan, een grote betekenis moet worden gehecht aan het behoud van de overblijvende elementen.

Technisch gezien is de toepassing van artikel 13 van belang, omdat de desbetreffende kavels in plaats en omvang direct bij het begin van de ruilverkaveling bekend zijn en dus met meer succes een planning kan worden gemaakt van de uitvoeringswerkzaamheden, hetgeen b.v. bij de stijgende vraag naar goed plantsoen, een tijdige prognose van de behoeften vergemakkelijkt. Deze planning wordt meer en meer noodzakelijk, nu de landschapsbegroting van een ruilverkaveling als Tubbergen 4 miljoen gulden bedraagt.

Ondanks deze in dit opzicht positieve ontwikkeling kan als een tekortkoming worden gezien het feit, dat de schaalvergroting nog niet heeft geresulteerd

in de aanleg van natuurgebieden van zodanige omvang, dat deze naast een zekere milieuwaarde méér vertegenwoordigen dan alleen zgn. "kijkgroen". Men kan immers van een verontrustende natuurconsumptie spreken door de vestiging van recreatiebedrijven, vakantiewoningen, stadswijken en dergelijke in bestaande natuurgebieden, wanneer niet gelijktijdig zorg wordt gedragen voor de aanleg van nieuwe gebieden die voorlopig een reservefunctie vervullen om te zijner tijd een dan passende rol te kunnen vervullen als woonbos, stadspark, recreatieterrein, natuurgebied of zelfs militair terrein.

Het is voor de komende generaties van groot belang dat een voldoende aantal van deze reservegebieden nu tot ontwikkeling worden gebracht.

Het is zaak om — zonder overspannen verwachtingen te koesteren ten aanzien van de zgn. Mansholtgedachte — voorbereid te zijn op een tijd, waarin een dergelijke ontwikkeling mogelijk wordt.

Het is verheugend dat de Studiekring van de Koninklijke Nederlandse Bosbouw Vereniging een bijdrage tot deze ontwikkeling heeft willen leveren door in november 1970 een studiedag te wijden aan het thema "Nieuwe bossen in Nederland" en het is te hopen dat deze bijdrage zal worden gevolgd door een nadere uitwerking als stimulans voor de verdere gedachtenvorming en beleidsbepaling met betrekking tot de landschapsontwikkeling in Nederland.